

## ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ЖАРАЁНИНИНГ ИШЧИ КУЧИНИ ТАКРОР ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА ТАЪСИРИ

Мамарахимов Бекзод Эркинович,  
Тошкент давлат иқтисодиёт университети  
“Иқтисодиёт назарияси” кафедраси доценти, и.ф.н.  
E-mail: [bekzod.82@mail.ru](mailto:bekzod.82@mail.ru)

**Аннотация:** Ушбу мақолада иқтисодиётни модернизациялаш жараёни, унинг ишчи кучини такрор ишлаб чиқаришга таъсири, уни такрор ишлаб чиқариш билан боғлиқ муаммолар ўрганилган.

**Калит сўзлар:** иқтисодиётни модернизациялаш, ишчи кучи хусусиятлари, ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш, ишчи кучи бандлиги.

**Abstract:** This article examines the process of modernization of the economy, its impact on the reproduction of the labor force, the problems associated with its reproduction.

**Keywords:** modernization of the economy, labor force characteristics, labor force reproduction, labor force employment.

### Кириш

Ўзбекистонда жадал амалга оширилаётган ислохотлар инсоният тараққиётининг янги тарихий босқичи ҳисобланмиш ахборотлашган жамиятни ўзлаштиришимиз заруратини ва уни таҳлил қилишимизни тақозо этади. Мамлакатимизда бу соҳадаги ислохотлар иқтисодиёт ва жамиятни модернизация қилиш даражасига эътибор қаратган ҳолда давом этмоқда. Модернизациянинг туб моҳияти замонавийлаштириш бўлиб, бугунги кундаги янги ишлаб чиқариш омилларидан фойдаланган ҳолда ривожланишни талаб этади. Ҳозирги вақтда замонавийлашиш, яъни энг илғор ютуқларни ҳаётга татбиқ этиш орқали жамиятнинг ахборотлашиш даражасини оширишга интилиш билан боғлиқ фаолият ҳисобланади.

Ушбу муаммоларни ҳал этиш масалалари бугунги куннинг асосий масаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Президентимиз айтганларидек, “асосий ишчи кучи яшайдиган ва иш ўринлари яратилаётган ҳудудларимиз ўртасида тафовут мавжуд. Бунинг ечими – ички миграцияни эркинлаштиришдан иборат.” [1]

Иқтисодиётни модернизациялаш кенг қамровли, мураккаб жараён бўлиши билан бирга, айти пайтда у мақсадга йўналтирилганлик тавсифини ҳам намоён этади. Модернизациялаш жараёнларининг давлат томонидан тартибга солиниб турилиши уларнинг самардорлигини оширади, ижтимоий-иқтисодий тараққиётни жадаллаштириш имконини беради.

### Мавзуга оид адабиётларнинг танқидий таҳлили

Мавжуд иқтисодий тизимни яъни бозор иқтисодиётини ҳисобга олган ҳолда ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш масаласи Самуэлсон П., Брю Л., Беккер Г., Жонсон Г., Минцер Ж., Шульц Т., Блауг М., Фишер И., Мескон М. ва бошқа хорижий иқтисодчи олимлар асарларида ёритишга ҳаракат қилинган. МДҲ иқтисодчи олимларидан Гончарова А., Волгин Н., Буланов В., Андреев С.Й., Коноваленко Д.А.,

Летиш И.С., Живалева Е. А. Горбуля Н.Й., Микулский К., Маер В.Ф., Зукова С.В., Кокин Ю., Травин В.В., Дятлов В.А., Белова В.П. [2-9] ва бошқалар адабиётларида ишчи кучини такрор ишлаб чиқаришнинг турли жиҳатларини ўрганишган.

Мамлакатимиздаги айрим иқтисодчиларгина ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш тўғрисидаги фикрларини билдириб ўтишган. Лекин улар томонидан кенгроқ ёритишга ҳаракат қилинмаган. Фақатгина ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш тушунчасигагина таъриф бериб ўтилган. Жумладан:

Ишчи кучи бозори сифат хусусиятининг энг муҳим мезони уни инфратузилмасининг ривожланиш даражаси эканлиги, унинг таркибий қисмлари элементлари, асосий вазифалари ва функцияларининг айрим жиҳатлари борасида Абдурахмонов Қ.[10], Холмўминов Ш., Арабов Н. [11] ва бошқалар томонидан тадқиқ этилган.

Х.П. Абулқосимовнинг таъкидлашича, ишчи кучини такрор ҳосил қилиш – инсоннинг жисмоний кучлари ва ақлий қобилиятларини узлуксиз қайта тиклаш ва таъминлаб туриш, уларнинг меҳнат малакасини муттасил янгилаб ва ошириб бориш, умумий билим ва касбий даражаси ўсишини таъминлаш, ёш ишчилар авлодини етиштириш демакдир. Ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш – бу инсоннинг ақлий ва жисмоний қобилиятларининг узлуксиз равишда тикланиб бориши, доимий равишда унинг билим, малака савиясининг кўтарилиб, янгилаб боришидир [12].

Б.Ходиев ва Ш.Шодмоновларнинг фикрича, ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш - инсоннинг жисмоний ва ақлий қобилиятларини узлуксиз қайта тиклаши, сақлаши, яъни унинг овқатланиши, кийиниши, дам олиши ва маданий ҳордиқ чиқариши, уларнинг касбий малакаси ва таълим даражасини доимий янгилаш ва такомиллаштириш тушунилади. Такрор ишлаб чиқариш жараёнида фақатгина ишлаб чиқаришнинг моддий-ашёвий омилларига эмас, балки шахсий омили, яъни ишчи кучи ҳам такрор ишлаб чиқарилади [13].

#### **Тадқиқот методологияси**

Мавзуни тадқиқ қилишда индукция, дедукция, илмий абстракция, анализ ҳамда синтез сингари илмий тадқиқот усулларида фойдаланилди. Ушбу тадқиқот усуллари мавзуни ўрганиш ва таҳлил қилиш илмий хулоса чиқариш ва таклифларни тақдим этишда катта аҳамият касб этади.

#### **Таҳлил ва натижалар**

Модернизация – ишлаб чиқаришнинг тайёрланаётган маҳсулотлар (иш ва хизматлар) рақобатдошлигини оширишга йўналтирилган технологик янгилаш жараёнидир. У корхоналарнинг технологик қолоқлигини бартараф этиш воситаси бўлиб, меҳнат, моддий ва хомашё ресурсларидан самарали фойдаланиш даражасига кескин таъсир кўрсатади. Модернизация, техник ва технологик янгилаш натижалари юқори технологик, рақобатдош ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланиш шартини белгилаб беради.

Модернизациялашнинг иқтисодий тармоқ ва соҳаларига таъсири қуйидаги йўналишларда амалга ошириш мумкин:

1) модернизациялаш туфайли иқтисодий тармоқда мутлақо янги ишлаб чиқариш ёки тармоқнинг пайдо бўлиши;

2) тармоқ ишлаб чиқаришига янги замонавий техника ва технологияларни жорий этиш ҳисобига ундаги ишлаб чиқариш қувватларининг кенгайиши;

3) тармоқ ёки соҳа ишлаб чиқаришининг техник жиҳатдан такомиллаштирилиши натижасида унинг меҳнат сиғимининг қисқариши;

4) тармоқ ишлаб чиқаришда умуман янги йўналиш ва мазмундаги технологияларнинг пайдо бўлиши натижасида эски ишлаб чиқаришнинг қисқариши ёки умуман барҳам топиши ва ҳ.к.

Иқтисодийни модернизациялаш жараёни бир қанча турларга бўлиб ўрганилади:

- 1) Ходимлар малакаси ва кўникмасини модернизациялаш;
- 2) Ишлаб чиқариш воситаларини модернизациялаш;
- 3) Иқтисодийни бошқариш усулларини модернизациялаш;
- 4) Технологик жараёнларни модернизациялаш.

Шундан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, иқтисодийни модернизациялаш жараёнини иқтисодийнинг барча тармоқларига таъсир қилгани ҳолда ишчи кучи бозорига ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Ушбу жараёнлар турли шароиларда ишчи кучи талаби ва таклифига турлича таъсир кўрсатиши мумкин. Уларнинг бошқа тенг шароитлардаги умумий ўзгаришларини қуйидаги жадвал орқали ифодалаш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

### Модернизациялаш натижасидаги ўзгаришлар йўналишлари ҳамда уларнинг ишчи кучи бозорига таъсири

Модернизациялаш натижасидаги ўзгаришлар йўналишлари	Ўзгаришларнинг	
	ишчи кучи талабига таъсири	ишчи кучи таклифига таъсири*
Иқтисодийда мутлақо янги ишлаб чиқариш ёки тармоқнинг пайдо бўлиши	Янги ихтисослик (малака)даги ишчи кучига талабнинг пайдо бўлиши ва ўсиши	Ишчи кучи бир қисмининг янги ишлаб чиқаришга ўтиши натижасида таклиф тузилмасида-ги силжишларнинг рўй бериши
Тармоқ ишлаб чиқариш қувватларининг кенгайиши	Мўайян ихтисослик (малака)даги ишчи кучига талабнинг ўсиши	Мўайян ихтисослик (малака)даги ишчи кучи таклифининг кенгайиши
Тармоқ ишлаб чиқариши меҳнат сиғимининг қисқариши	Мўайян ихтисослик (малака)даги ишчи кучига талабнинг камайиши	Ишчи кучи ихтисослиги (малака си)ни ўзгартириши оқибатида таклиф тузилмасидаги силжишларнинг рўй бериши
Эски ишлаб чиқаришнинг қисқариши ёки умуман барҳам топиши	Мўайян ихтисослик (малака)даги ишчи кучига талабнинг кескин қисқариши ёки умуман йўқолиши	Мўайян ихтисослик (малака)даги ишчи кучи таклифининг қисқариб, бошқа ихтисослик (малака)даги ишчи кучи таклифининг кенгайиши

\*Изоҳ: ўрта ва узоқ муддатли даврда.

Юқоридагилардан кўринадикки, ишчи кучи талаби ва таклифининг шаклланишининг ўта мураккаб жараён бўлиб, унга турли омиллар қаторида иқтисодийни модернизациялаш ҳам аҳамиятли таъсир кўрсатади.

Бундан ташқари модернизациялаш жараёни доирасида қуйидаги ўзгаришлар юз беради:[14]

- Ижтимоий муносабатлар бутун тизимини такомиллаштириш ва турмуш тарзхини ўзгартириш, яъни низоларни тартибга соладиган ва ижтимоий муаммоларни ҳал қиладиган тартибот ва механизмларнинг пайдо бўлиши;

- Ногиронлар мустақиллиги вав тафаккурининг ўсиши;

- Иқтисодиёт соҳасида товар-пул муносабатларининг кенг тарқалиши, янги илфур технологияларнинг пайдо бўлиши, иш берувчилар ва ёлланма ишчилар касбий ихтисослашувининг юқори даражасига эришиш; ижтимоий муносабатларнинг ўзгариши – иммобель (қотиб қолган) табақачиликка асосланган жамиятдан юқори ижтимоий ҳаракатчанлик ва рақобатга асосланган динамик жамиятга ўтиш.

Ишчи кучига бўлган талаб ва таклифни мувофиқлаштириш учун ишчи кучи бозори инфратузилмасини ривожлантириш, ўқув муассасалари битирувчиларини ишга жойлаштириш ва минтақаларни ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш масалалари бўйича бандликка кўмаклашувчи ташкилотларнинг ўқув юртлари билан ҳамкорлигини янада кенгайтириш бўйича тадқиқотлар олиб бориш модернизациялашнинг муҳим йўналишидир. Ижтимоий ҳимоялаш масалалари, энг аввало, самарали бандликни назарда тутди. Самарали деганда, бир томондан, банд бўлганлар меҳнат унумдорлигини ҳар томонлама оширишни ва бошқа томондан, бандлар даромадларининг барқарор ўсишини таъминлашни кўзда тутган ҳолда бу масалаларга ёндашиш зарур. Ижтимоий қатламни давлат томонидан тақдим этиладиган ижтимоий хизматлар тўғрисидаги маълумотлар пакети билан тўлиқ таъминлаш, бу хизматларни зарурат туғилганда нодавлат ташкилотлари ва хусусий секторга ўтказиш муҳим янгиланиш йўналиши бўлиб ҳисобланади. Ижтимоий соҳа муассасаларининг, кам таъминланган қатламларга салбий таъсирини бартараф қилган ҳолда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишини янада кенгайтириш, уларнинг хизматларини (масалан, тиббиёт ва таълим хизматларини) нафақат Ўзбекистон фуқароларига, қўшни давлат фуқароларига ҳам етказиш иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий самара бериши мумкин бўлган йўналишдир.

Шу ўринда иқтисодиётни модернизациялаш ҳисобига мавжуд ишчи ўринларининг ўзгаришини баҳолаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунда қуйидаги асосий жиҳатларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- мазкур ўзгаришни икки, яъни мутлақ ва нисбий кўринишларда баҳолаш мумкинлиги;

- модернизациялаш жараёнларининг иқтисодиёт тармоқ ва соҳаларидаги мавжуд иш ўринлари ўзгаришига турлича таъсир кўрсатиши ва ҳ.к. (2-жадвал).

## 2-жадвал

### Модернизациялаш жараёнларининг иқтисодиёт тармоқ ва соҳаларидаги мавжуд иш ўринлари ўзгаришига турлича таъсир кўрсатиши

<i>Модернизациялаш жараёнининг мазмуни</i>	<i>Ишчи кучи билан боғлиқ жараёнларга таъсири</i>	<i>Мавжуд иш ўринлари</i>	
		<i>кўпайиши (+)</i>	<i>қисқариши (-)</i>
<i>Ишлаб чиқаришга янги техника ва технологиянинг жорий этилиши</i>	Уларда ишловчи янги мутахассис ва ишчиларнинг талаб этилиши	+	×
<i>Эски ускуна ва жиҳозлар-нинг ишлаб чиқариш жараёнидан чиқарилиши</i>	Уларда ишловчиларга бўлган талабнинг қисқариши	×	-
<i>Ишлаб чиқариш қувватларининг ўсиши</i>	Янги қувватларни ишга тушириш билан боғлиқ ишчи	+	×

Эски қўл меҳнати ўрнига автоматлаштирилган линияларнинг қўлланиши	кучига талабнинг кенгайиши Ишчи кучига бўлган талабнинг қисқариши	×	-
Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг диверсификациялашуви	Янги маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун янги мутахассис ва ишчиларнинг талаб этилиши	+	×

Иқтисодийetni модернизациялаш шароитида ишчи кучи талаби ва таклифи мувозанатини баҳолашда юқорида баён этилган услубий ёндашувларнинг ҳисобга олиниши мамлакатдаги ишчи кучидан фойдаланиш даражасини ўрганиш, иқтисодийетнинг етакчи тармоқларида яратилиши лозим бўлган иш ўринлари сонини аниқлаш, мавжуд ялпи ишчи кучининг миқдор ва сифат тавсифи бўйича таркибини кенг ва илмий асосланган ҳолда ўрганиш учун имкон яратади.

Юртимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг таркибий қисми ҳисобланган иш билан бандлик сиёсати қўйидаги асосий мақсадларга эришишни назарда тутди:

- таркибий қайта қуришни рағбатлантириш асосида бўшаб қолган ходимларни қайта тақсимлаш жараёнини жадаллаштириш;
- ишсизларни меҳнатга тезлик билан жалб қилиш;
- иш қидираётганлардан ҳар бирини иш билан таъминлаш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 мартдаги “2019 йилда аҳоли бандлигини таъминлаш ва янги иш ўринларини ташкил этиш бўйича давлат буюртмаси тўғрисида”ги Қарорининг амал қилиши натижасида ишчи кучи бозоридаги талаб ва таклифлардан келиб чиқиб, 2019 йилда биринчи марта давлат буюртмасининг мақсадли кўрсаткичлари белгиланди. Унга кўра 2019 йилда 370 мингта янги иш ўринларини ташкил этиш ва 182 минг нафар аҳоли бандлигини таъминлаш вазифаси қўйилди.

Хусусий бандлик агентликлари фаолиятини янада такомиллаштириш, улар томонидан фуқароларга кўрсатилаётган хизматлар сифатини янада яхшилаш ва бу борадаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш йўлида тегишли чора-тадбирлар олиб борилмоқда.

Мазкур дастур мамлакатимиз иқтисодийети тармоқларининг барақарор ўсишини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Унинг биргина янги корхоналарни ташкил этиш, фаолият юритаётганларини инновацион техник ва технологик жиҳатдан модернизация ва реконструкция қилиш бўйича йирик лойиҳалар йўналишдаги қамрови, шунингдек, ушбу лойиҳалар доирасида ишлаб чиқаришнинг диверсификациялашув даражасининг ошиб бориши фикримизга яққол далил бўла олади.

2019 йилда иш ўринини ташкил этиш ва бандликни таъминлаш Дастури доирасида вазирликлар, идоралар ва хўжалик бошқаруви органлари томонидан корхоналар бўйича иш ўрини ташкил этишнинг тармоқ дастурларини, шунингдек, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва технологик янгилаш, ишчи кучининг мавсумий талаб ва таклифларини инobatга олган ҳолда илгари ташкил этилган иш ўринини сўзсиз сақлаб қолиш ва уларнинг барқарор фаолият юритишини таъминлаш бўйича комплекс чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш назарда тутилган.

## **Хулоса**

Умуман олганда, иқтисодиётни модернизациялаш жараёни ишчи кучи бозорига икки томонлама таъсир кўрсатишини ҳисобга оладиган бўлсак, бир томондан модернизациялашган иш жойларини яратиш ҳисобига янги иш ўринларини яратса, иккинчи томондан корхоналарни техник ва технологик жиҳатдан модернизация ва реконструкция қилиш натижасида иш ўринларининг қисқаришига сабаб бўлади. Бу борада мамлакатимизда янги замонавий техникалар асосида иш ўринларини яратиш орқали, иқтисодиётнинг янги соҳаларини вужудга келтириш ва уларга хизмат кўрсатишни кенгайтириш орқали қўшимча иш жойларини яратишга кенг эътибор берилмоқда.

## **Фойдаланилган адабиётлар**

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлиснинг Сенати ва Қонунчилик палатасига Мурожаатномаси (24.01.2020) // Халқ сўзи газетаси, 2020 йил 25 декабрь.
2. Andreev, S.Y., & Konovalenko, D.A. (2015). Problems of unemployment and employment of the population. Modern science: theoretical and practical view. Collection of articles of the International Scientific and Practical Conference. Ufa: 2015, pp. 5–8.
3. Andreev, S.Y., & Letish, I.S. (2015). Institutional Aspects of Labor Market Regulation in the Agrarian Sector of the Economy. *Economy and Society*, № 5–1 (18), 89–92.
4. Zhivaleva, Y.A., & Gorbulya, N.Y. (2016). Problems and Prospects of State Employment Policy in the Russian Federation. *Young Scientist*, №8.8, 10-12. Retrieved 2018, from <https://moluch.ru/archive/112/28850/>
5. Mikulsky, K. (1997). Formation of a new model of employment. *The Economist*, N 3.
6. Mayer, V.F., & Zhukova, S.V. (1995) Problems of State Regulation of Social Development and the Standard of Living of the Population. *Moscow State University Bulletin. Economy series*, N 1, 40-50.
7. Kokin, Y. (1996). Salary as the cost of labor and distribution according to work. *Man and Labor*, N 10.
8. Travin, V.V., & Dyatlov, V.A. (1995). Fundamentals of personnel management. Moscow: Delo, pp.1-407.
9. Belova, V.P. (1992). The mechanism of reimbursement of costs for the reproduction of labor in the transition to market relations. Moscow: Scythians, pp.1-25.
10. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти (дарслик). -Т.: Меҳнат. - 2009. -512 б.
11. Холмўминов Ш.Р., Арабов Н.У. Меҳнат бозори инфратузилмаси. Фқув қўлланма. –Т.: Фан ва технологиялар, 2016. 150-155 б.
12. Иқтисодиёт / Ҳ.П.Абулқосимов, М.Ҳ. Абулқосимов –Т.: Ноширлик ёғдуси, 2015. – 448 б.
13. Xodiyev B., Shodmonov Sh. *Iqtisodiyot nazariyasi (darslik)*. – Т.: «Barkamol fayz media» nashriyoti, 2017.
14. Захидова Г.М. Глобаллашув ва миллий иқтисодиётни модернизациялаш масалалари // Иқтисод ва молия журнали, 2015 йил 5 сон, 36 бет.
15. [www.stat.uz](http://www.stat.uz) - Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси расмий сайти маълумотлари.
16. [www.mehnat.uz](http://www.mehnat.uz) – Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги расмий сайти.